

ECONOMISCHE VOORUITZICHTEN 2009 EN 2010

Economie veert op

De Nederlandse economie krimpt dit jaar naar verwachting met 4%, hoofdzakelijk als gevolg van een scherp terugvallende uitvoer. Niet vreemd, aangezien de wereldhandel dit jaar met 12¾% afneemt. Maar ook investeringen en consumentenbestedingen vallen fors terug. In 2010 groeit de relevante wereldhandel naar verwachting met 7½%. Daarmee neemt ook de uitvoer weer toe, waardoor de economische groei volgens de prognose volgend jaar terugkeert: +1½%. Desondanks loopt de werkloosheid verder op tot gemiddeld 6½%, wat in internationaal perspectief overigens nog altijd laag is. Het begrotingstekort komt dit en volgend jaar uit op respectievelijk 4,6% en 5,8% van het bbp.

Het economisch beeld is op bijna alle fronten naar boven bijgesteld ten opzichte van de raming ten tijde van Prinsjesdag. De financiële markten blijven echter nerveus, wat duidelijk werd bij de recente perikelen rond Dubai World. De risico's en onzekerheden bij de raming zijn onverminderd groot.

DE WERELDECONOMIE

Rijke regio's groeien in derde kwartaal

In het eurogebied, de Verenigde Staten en Japan is het bbp in het derde kwartaal toegenomen ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Het herstel wordt gedreven door de uitzonderlijk krachtige budgettaire stimuleringsmaatregelen, het zeer ruime monetaire beleid, de verbetering van de situatie op de financiële markten en een positieve impuls van de voorraadvorming bij bedrijven. In Aziatische landen (inclusief Japan) nam het bbp in het tweede kwartaal al weer toe. Doordat de invoer zich in Azië, met name China, duidelijk eerder herstelde dan elders, maar de uitvoer het wereldgemiddelde volgde, droegen de binnenlandse bestedingen in Azië bij aan het economisch herstel elders in de wereld. Voorlopende indicatoren wijzen op het doorzetten van het herstel in het

vierde kwartaal (zie ook artikel over de CPB-wereldhandelsmonitor op pagina 4). Desondanks zal de wereldproductie dit jaar de sterkste daling vertonen sinds de Tweede Wereldoorlog. Door de kredietcrisis daalt het bbp in het eurogebied naar verwachting met 4%. De werkloosheid was in oktober al opgelopen tot 9,8% van de beroepsbevolking.

Onrust op de financiële markten verder afgenomen

In maart 2009 kwam een einde aan de extreem hachelijke periode op de financiële markten die op 15 september 2008 begon met het faillissement van de Amerikaanse zakenbank *Lehman Brothers*. De aandelenkoersen begonnen weer te stijgen en hebben de opwaartse trend sindsdien weten vast te houden, al is er sprake van een grillig verloop. De volatiliteitsindices liggen weliswaar op een veel lager niveau dan ten tijde van het faillissement van *Lehman*, maar zijn nog steeds veel hoger dan voor het begin van de kredietcrisis in 2007 en blijven uitschieters vertonen zoals bij de recente vertrouwenscrisis rond staatsholding *Dubai World* (zie figuur 1). De daling van de renteversillen tussen bedrijfs- en overheidsobligaties zette de afgelopen maanden door (zie figuur 2), wat duidt op afgenomen onzekerheid.

Hoewel de toestand op de financiële markten verder is verbeterd, is zij nog verre van normaal. Banken ondervinden nog steeds schade van slecht renderende hypotheken, bedrijfsleningen en commercieel onroerend goed. De balansomvang van de centrale banken is sterk toegenomen. Zolang deze niet terug is op het niveau van vóór *Lehman* is er van een normale situatie geen sprake en blijven de onzekerheden rondom de raming groot.

Gematigd herstel eurogebied in 2010

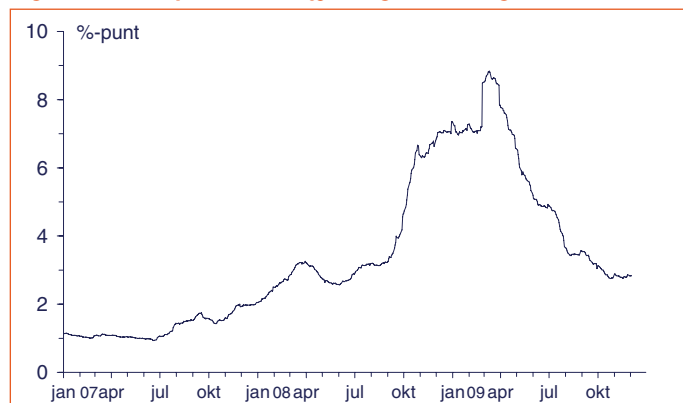
Naarmate een groter deel van 2009 achter de rug is, kan ook het beeld voor 2010 beter worden ingekleurd. De opeenvolgende ramingen van diverse internationale instellingen voor de bbp-groei in het eurogebied in 2010 lieten tot en met de zomer een verslechtering zien. Met het binnenkomen van nieuwe informatie zijn de ramingen daarna steeds optimistischer geworden (zie figuur 3).

Figuur 1 Volatiliteit aandelenmarkten eurogebied ^a

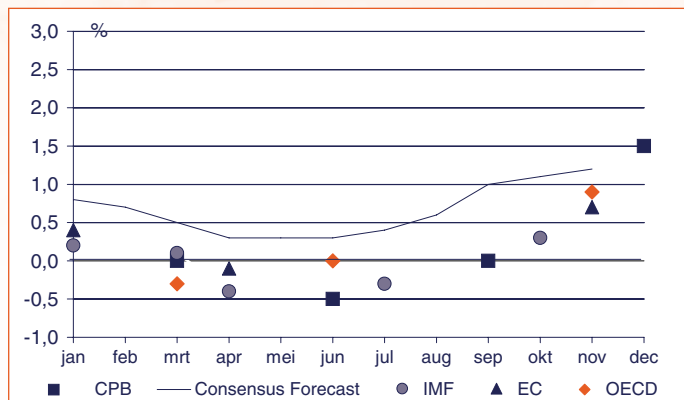
^{a)} Volatiliteit: de verwachte standaarddeviatie van de procentuele verandering in de aandelenkoersen over een periode van maximaal drie maanden, zoals afgeleid uit de optiepreizen.

Figuur 2 Risicopremie bedrijfsobligaties eurogebied ^a

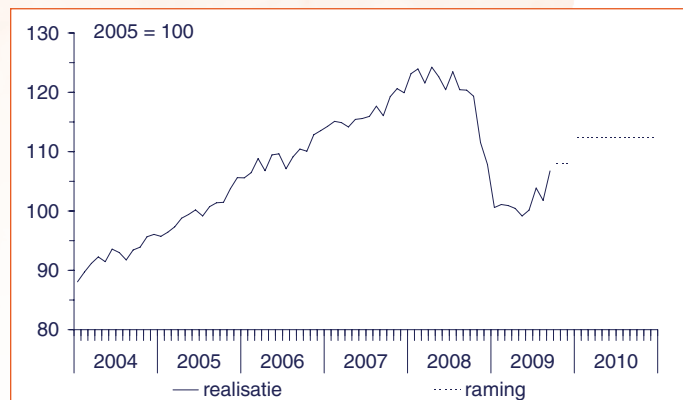

^{a)} Renteverval tussen bedrijfsobligaties met BBB-rating en 10-jarige staatsobligaties.

Figuur 3 Ramingen voor bbp-groei eurogebied in 2010, geordend naar publicatiedatum in 2009

Figuur 4 Volume relevante wereldhandel, index

De huidige CPB-raming voor de bbp-groei in het eurogebied is 1½%, tegen 0% in de Macro Economische Verkenning van afgelopen september. Dat is vooral het gevolg van gunstiger dan verwachte ontwikkelingen in de afgelopen maanden, met name de bbp-groei in het derde kwartaal. Volgens de raming zal de wereldhandels-groei, na een zeer sterke tweede helft van 2009, in de loop van volgend jaar vertragen vanwege het geleidelijk wegvallen van de impuls die uitgaat van de voorraadvorming, een minder expansief begrotingsbeleid dan in 2009 en vanwege zwak blijvende particuliere bestedingen. Werkloosheid en overheidstekorten zullen volgend jaar sterk oplopen. Ondanks de vertraging van de groei in de loop van het volgende jaar ligt het verwachte niveau van de wereldhandel komend jaar 9% hoger dan dit jaar (zie figuur 4).

Internationale onzekerheden blijven groot

De onzekerheden rond deze projectie van de wereldeconomie zijn aanzienlijk. Een neerwaarts risico blijft de hernieuwde onrust op de financiële markten, bijvoorbeeld doordat beleggers vrezen dat een land als Griekenland zijn betalingsverplichtingen niet na kan komen. Voorts kan de hoge en toenemende werkloosheid negatiever uitwerken op de particuliere consumptie dan verwacht. Daarbij komt dat het vet op de botten van overheden en banken is

verdwenen, waardoor nieuwe negatieve schokken een sterker effect kunnen hebben dan anders het geval zou zijn geweest. Maar er zijn ook opwaartse onzekerheden, zoals blijkt uit de recente, onverwacht snelle verbetering van de situatie op de financiële markten en van de mondiale economische groei. De positieve effecten van vertrouwensherstel zouden kunnen worden onderschat tijdens de huidige opgang, net zoals de effecten van de vertrouwenscrisis werden onderschat tijdens de neerwaartse spiraal.

DE NEDERLANDSE ECONOMIE

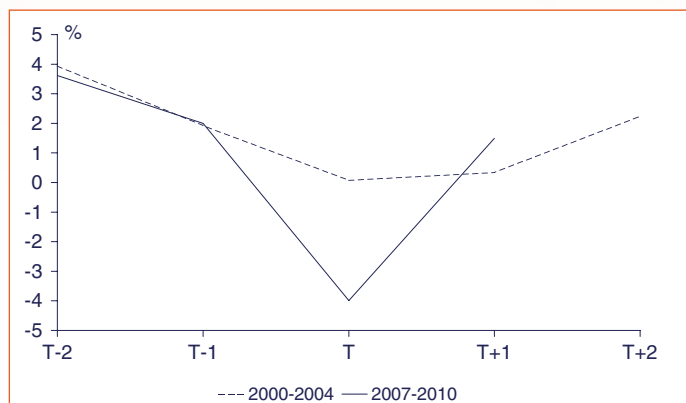
De productie neemt in Nederland sinds het derde kwartaal van dit jaar weer toe, na krimp in de vier voorgaande kwartalen. Naar het zich laat aanzien blijft er gedurende de rest van de ramingsperiode (2009 en 2010) sprake van kwartaal-op-kwartaalgroei. Daarmee is de diepste na-oorlogse recessie in termen van economische groei ten einde. De realisatiecijfers voor het derde kwartaal waren beter dan verwacht ten tijde van de Macro Economische Verkenning 2010. Samen met het sneller verbeterende internationale economische klimaat heeft dat tot gevolg dat de economische vooruitzichten voor de Nederlandse economie, met name voor komend jaar, opwaarts zijn bijgesteld. De klap van begin 2009 is echter nog niet ongedaan gemaakt.

Werkloosheid neemt volgend jaar verder toe

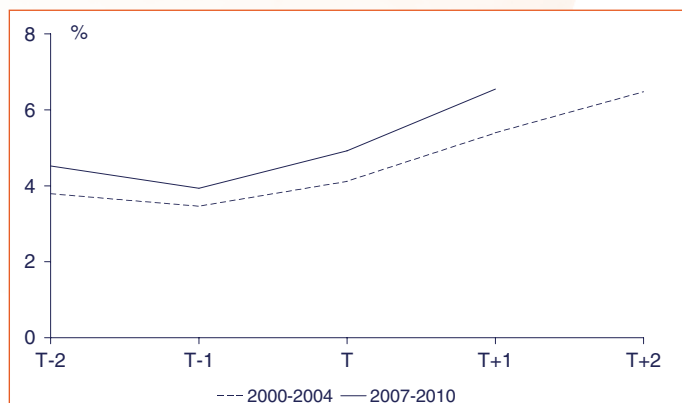
Toen de productie vanaf het derde kwartaal van 2008 begon af te nemen, nam in veel sectoren ook de behoefte van bedrijven aan (nieuw) personeel af. Dit werd direct zichtbaar in de forse daling van het aantal vacatures. Sinds begin 2009 loopt ook de werkgelegenheid in de marktsector sterk terug. Gemeten in arbeidsjaren bedraagt de daling dit jaar naar verwachting 2¾%. Volgend jaar is de afname, met ongeveer 3½%, nog groter. Gemiddeld werken er in de marktsector komend jaar ruim 250 000 personen minder dan in 2008. De stijging van de

Figuur 5 Bbp-groei in Nederland rond twee economische neergangen, T = 2002 en T = 2009

Figuur 6 Werkloosheid in Nederland rond twee economische neergangen, T = 2002 en T = 2009

werkloosheid blijft hierbij achter, doordat de werkgelegenheid in de zorg gestaag blijft stijgen en doordat bepaalde groepen besluiten zich niet aan te bieden of zich terug te trekken van de arbeidsmarkt: jongeren studeren langer door, vrouwen stellen herintreding uit en ouderen stoppen eerder met werken. Ook de deeltijd-wv heeft een neerwaarts effect op de werkloosheid. Werknemers die in de deeltijd-wv belanden, tellen namelijk niet als werkloos. Naar verwachting komt de werkloosheid in 2009 uit op gemiddeld 5%, om volgend jaar op te lopen tot gemiddeld 6½%. Dat is overigens een aanmerkelijk geringere oploop dan eerder werd voorzien (zie kader).

Zowel het niveau als de oploop van de werkloosheid is internationaal vergeleken relatief gering. Ook in historisch opzicht is de voorziene stijging van de werkloosheid, gelet op de forse productiekrimp, klein. Tijdens de vorige conjuncturele dip, rond 2002, viel de productie aanzienlijk minder ver terug dan ditmaal het geval is. De oploop van de werkloosheid gedurende beide periodes van laagconjunctuur is echter nagenoeg identiek (zie figuren 5 en 6). Dit geeft aan dat er momenteel iets bijzonders gaande is op de arbeidsmarkt.

NEDERLAND IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

Op zichzelf zijn de bbp- en werkloosheidscijfers allerminst rooskleurig. Zelfs in de jaren dertig van de vorige eeuw is de Nederlandse economie nooit in één jaar tijd met 4% gekrompen. Een geraamd werkloosheidspercentage van 6½% houdt in dat er komend jaar gemiddeld ongeveer 200 000 personen meer ongewild zonder baan (van minimaal 12 uur per week) zitten dan in 2008. Toch lijkt de kredietcrisis diverse andere westerse economieën harder te raken dan Nederland, vooral wat betreft de oploop van de werkloosheid.

Bbp en werkloosheid vergeleken

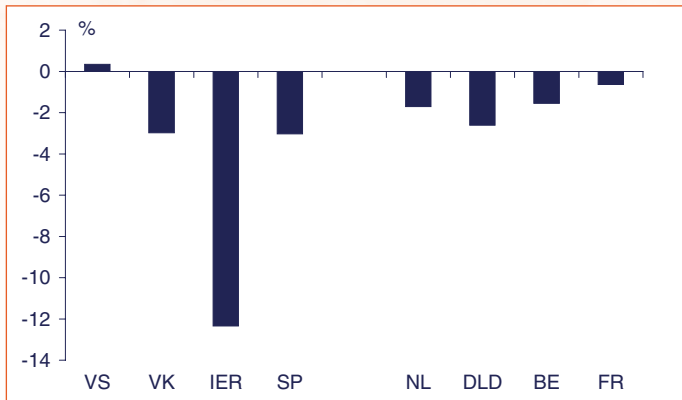
Afhankelijk van het kanaal waarlangs de kredietcrisis doorwerkt op de economie, kan de timing van de economische teruggang

tussen landen verschillen. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, waar al in de zomer van 2007 financiële instellingen in moeilijkheden kwamen door de ineenstorting van de huizenmarkt, nam de productie al in het eerste kwartaal van 2008 af. De Nederlandse economie begon pas een half jaar later te krimpen, toen na de val van *Lehman Brothers* de wereldhandel ongekend scherp terugviel. Ook blijkt dat in landen waar de huizenprijzen scherp daalden, de werkloosheid doorgaans eerder en sterker opliep dan in landen waar de gemiddelde huizenprijs relatief stabiel bleef.

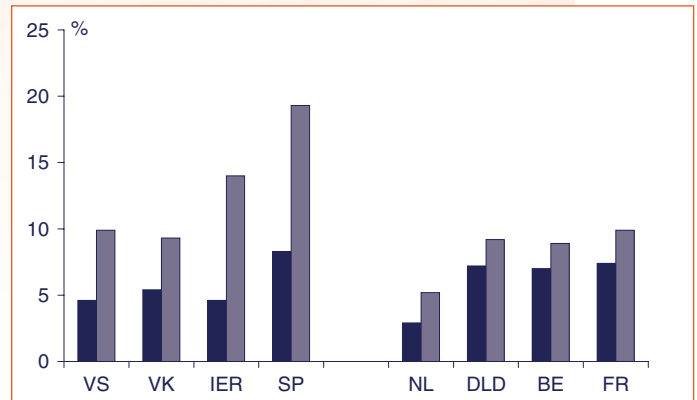
Figuur 7 toont de cumulatieve bbp-ontwikkeling gedurende de jaren 2008-2010 op basis van ramingen van de OESO. De landen zijn in twee groepen verdeeld: de eerste vier, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Spanje, hadden te maken met het uiteenspaten van een zeepbel op (delen van) de huizenmarkt. De vier overige landen, Nederland inclusief, zijn getroffen door de algehele economische malaise, maar hebben zelf niet of in mindere mate te maken met forse huizenprijzdalingen. Het valt onmiddellijk op dat het land waar de kredietcrisis begon, de Verenigde Staten, als enige van de getoonde landen naar verwachting nog enige economische groei weet te realiseren in de beschouwde periode. De drie andere landen waar de huizenprijzen de afgelopen jaren scherp zijn gedaald, zien hun economie in doorsnee harder krimpen dan de overige vier. Nederland presteert in termen van bbp-groei gemiddeld.

De ontwikkeling van de werkloosheid in Nederland daarentegen is opmerkelijk. Figuur 8 toont de verwachte werkloosheidsontwikkeling tussen 2007 en 2010 voor de vier landen met huizenprijzdalingen, en de ontwikkeling tussen 2008 en 2010 voor de overige vier. Dat is gedaan, omdat de werkloosheid in de eerste groep landen eerder begon op te lopen. Van de acht landen had Nederland vóór het uitbreken van de crisis verreweg het laagste werkloosheidspercentage. Omwille van vergelijkbaarheid zijn de OESO-cijfers voor de Nederlandse werkloosheid getoond. Vanwege een definitieverschil ligt dit getal ongeveer 1 à 1,5%-punt lager dan het werkloosheidspercentage volgens de in ons land gebruikelijke definitie. Juist in de landen met eveneens een relatief lage werkloosheid, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk

Figuur 7 Cumulatieve bbp-ontwikkeling, 2008-2010

Figuur 8 Werkloosheid in %, 2007 vs. 2010 voor VS, VK, IER en SP, 2008 vs. 2010 voor NL, DLD, BE en FR.

en Ierland, liep de werkloosheid de afgelopen jaren sterk op. De stijging in Nederland lag in lijn met die in Duitsland, België en Frankrijk, maar daar was het uitgangsniveau beduidend hoger. De Nederlandse arbeidsmarkt heeft zo beschouwd het beste van twee werelden: een laag uitgangsniveau van de werkloosheid en een geringe oploop ervan. Het resultaat is dat het werkloosheidspercentage in Nederland in 2010 naar verwachting meer dan 6%-punt lager ligt dan het gemiddelde van de andere landen. Zelfs als Ierland en Spanje buiten beschouwing worden gelaten, is het verschil nog altijd meer dan 4%-punt.

Twee raadsels

De internationale bbp- en werkloosheidscijfers laten zien dat de problemen in de bankensector en de wereldwijde vraaguitval nagenoeg alle landen hard hebben getroffen, maar dat landen waar ook de huizenprijzen relatief fors onderuit zijn gegaan, extra hard zijn geraakt. Twee van de getoonde landen vormen hierop een uitzondering: de Verenigde Staten en Nederland. Het eerste ziet als enige van de onderzochte landen zijn economie in drie jaar tijd per saldo groeien, het tweede heeft een lage werkloosheid die bovendien relatief weinig oploopt.

Amerikaanse economie in 2010 groter dan in 2007

De Verenigde Staten, bakermat van de kredietcrisis, presteert qua economische groei beter dan de meeste andere rijke landen. Hoe kan dat? Diverse factoren leveren hun bijdrage. Allereerst is de Amerikaanse economie gediversifieerder dan bijvoorbeeld de Spaanse of de Ierse. In Spanje en Ierland werkte in 2007 ongeveer één op de zeven werknemers in de bouwsector en werd in die sector ongeveer 10% van het bbp geproduceerd. In de Verenigde Staten hebben de investeringen in woningen in de jaren voor de crisis nooit meer dan 6,5% van het bbp uitgemaakt. Daardoor was het directe effect van de teruglopende bouwproductie op het bbp toen de zeepbel uiteenspatte beduidend geringer. Een tweede factor van belang is de ontwikkeling van de handel. Amerikanen importeren jaarlijks meer dan ze exporteren. Toen de crisis wereldwijd om zich heen greep, nam de relatief conjunctuurgevoelige Amerikaanse invoer sterk af, veel meer dan de uitvoer. Met andere woorden, een relatief groot deel van de wereldwijde vraaguitval sloeg neer buiten de Verenigde Staten. De productie liep in de Verenigde Staten dan ook minder sterk terug dan de vraag. Dit effect heeft de bbp-teruggang in 2008 en 2009 aanzienlijk geremd, maar elders natuurlijk vergroot. Ten slotte heeft de overheid relatief veel geld in de economie gepompt. Een goed voorbeeld daarvan is het succesvolle *Cash for clunkers*-programma, dat Amerikanen tot 4500 dollar korting gaf bij de aanschaf van een nieuwe auto als daarvoor een vervuilende auto werd ingeruild. De begrotingstekorten in de Verenigde Staten lopen volgens de ramingen van de OESO zodoende op tot 11,2% bbp in 2009 en 10,7% bbp in 2010. Ter vergelijking, de begrotingstekorten in het eurogebied bedragen in deze jaren naar verwachting respectievelijk 6,1 en 6,7% bbp (deze cijfers zijn niet te vergelijken met de door het CPB voor Nederland geraamde begrotingstekorten. De CPB-ramingen voor het eurogebied zijn gunstiger dan die van de OESO).

Oploop werkloosheid in Nederland relatief gering

Nederland had in 2008 het laagste werkloosheidspercentage van

alle OESO-landen, op Noorwegen na. De geraamde oploop is beperkt, zodat het verschil met veel andere landen in 2010 zal zijn toegenomen. Waarom blijft de schade voor de Nederlandse arbeidsmarkt relatief beperkt?

De krapte op de Nederlandse arbeidsmarkt was groot op het moment dat de kredietcrisis uitbrak. Niet alleen was de werkloosheid laag, ook lag de vacaturegraad in internationaal perspectief hoog. Veel bedrijven hadden de laatste jaren moeite met het vinden van personeel. Het eerste wat bedrijven deden toen hun afzet eind 2008 scherp terugliep, was het schrappen van vacatures en niet zozeer het ontslaan van schaarse werknemers. Die hielden ze liever in dienst, voor zover mogelijk, om te voorkomen dat ze na de crisis weer opnieuw op zoek zouden moeten naar geschikt personeel ('labour hoarding'). Daarmee verschilt de situatie in Nederland wezenlijk van die in andere landen, waar de arbeidsmarkt op het moment van het uitbreken van de crisis veel minder krap was of waar de krapte van een andere aard was, zoals bij onze Oosterburen. In Duitsland waren er weliswaar veel onvervulde vacatures toen de kredietcrisis begon, maar lag ook de werkloosheid op een hoog niveau. Dat duidt vooral op een mismatch tussen vraag en aanbod van arbeid. Het personeel was er wel, maar blijkbaar was het niet geschikt voor de openstaande functies. Het feit dat het aantal onvervulde vacatures in Duitsland het afgelopen jaar relatief weinig is afgenomen ondanks de forse productiedaling, ondersteunt deze conclusie.

Vanwege de grote krapte op de arbeidsmarkt waren Nederlandse bedrijven in de aanloop naar de crisis inventief met het uitbreiden van de arbeidsuren, gegeven het beschikbare personeel. In sommige sectoren werd veel overgewerkt. Wellicht vroegen bedrijven aan parttime-werknemers om voortaan wat meer uren te gaan werken. Veel werk werd uitbesteed aan zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Ook nam het aantal Midden- en Oost-Europeanen dat in Nederland werkzaam was, maar hier geen woonadres had, de afgelopen jaren toe.

Goede cijfers ontbreken nog, maar er zijn wel enkele - tentatieve - indicaties dat bedrijven bij het terugvallen van de productie eerst deze oplossingen hebben teruggedraaid. In de eerste drie kwartalen van 2009 zijn de inkomsten uit overwerk sterk afgenomen. Daarnaast is het aantal zzp'ers de afgelopen jaren sterk gestegen, vooral in de bouwnijverheid. Het ligt voor de hand dat bouwbedrijven die gebruikmaakten van de diensten van zzp'ers bij een productiedaling eerst die zzp'ers minder opdrachten gaven alvorens eigen personeel te ontslaan. Zolang die zzp'ers meer dan 12 uur per week werk houden of niet op zoek gaan naar een andere baan, komen er dan geen werklozen bij.

Als bedrijven inderdaad eerst hun oplossingen om de krapte op de arbeidsmarkt het hoofd te bieden hebben teruggedraaid alvorens personeel te ontslaan, dan leidt dat wel tot minder gewerkte uren, maar niet tot evenredig meer werkloosheid. Dat verklaart waarschijnlijk waarom de werkloosheidsstijging in Nederland tot nu toe relatief gering is gebleven (en het draagt bij aan de verklaring van het feit dat de werkloosheidsstijging achterblijft bij die in de vorige CPB-raming, zie kader).

Daarnaast remt de tijdelijke regeling van de deeltijd-ww de oploop van de werkloosheid, al is het belang van de maatregel in kwantitatieve zin beperkt. Zo maakten in mei van dit jaar ruim anderhalf miljoen Duitsers gebruik van de mogelijkheid tot *Kurzarbeit*, 3% van de beroepsbevolking. In Nederland is dit gemiddeld in zowel 2009 als 2010 nog geen ½%.

DE NEDERLANDSE CONJUNCTUUR NADER BESCHOUWD

De krimp van de economie in 2009 manifesteert zich op nageen alle onderdelen (zie tabel 1). De consumptie van huishoudens, investeringen en uitvoer vallen dit jaar sterk terug en dragen zodoende bij aan de bbp-krimp. Slechts de overheidsbestedingen leveren een positieve groeibijdrage, vooral door de gestaag verder groeiende zorguitgaven. De geraamde bbp-groei van 1½% in 2010 komt volledig voor rekening van de uitvoer. De binnenlandse bestedingen dragen per saldo niet bij.

Tabel 1 Bijdragen aan de bbp-groei, 2008-2010

	2008 aandeel in %	2008 bijdragen in %-punten	2009	2010
Consumptie van huishoudens	33	0,3	- ½	0
Investerings in woningen	5	0,0	- ¾	- ¼
Bedrijfsinvesteringen	6	0,6	- 1	0
Overheidsbestedingen	25	0,6	¾	¼
Uitvoer	33	0,5	- 2½	1½
			mutaties per jaar in %	
Totaal (bbp-groei)		2,0	- 4	1½

Uitvoer veert op in 2010

Ongeveer een derde van de totale toegevoegde waarde in Nederland komt voor rekening van de uitvoer. Voor de kleine, open Nederlandse economie is de economische ontwikkeling in het buitenland daarom van groot belang. Die ontwikkeling is dit jaar ronduit slecht: nam de relevante wereldhandel sinds halverwege de jaren zeventig voortdurend toe, met een enkel dipje van zo'n 2%, in 2009 krimpt de wereldhandel naar verwachting met 12¾%. Een wereldwijde vraaguitval, gecombineerd met moeilijker te verkrijgen handelskrediet, liggen aan deze daling ten grondslag. Voor 2010 is het beeld, met een verwachte toename van 7½%, aanzienlijk gunstiger, mede onder invloed van stimuleringsmaatregelen door overheden en van bedrijven die hun voorraden willen verhogen als reactie op de aantrekkende vraag.

De uitvoer van goederen volgt min of meer het patroon van de wereldhandel. Na een geraamde afname van 9½% dit jaar, volgt in 2010 een groei van 6%. In beide jaren presteert de wederuitvoer iets beter dan de binnenslands geproduceerde uitvoer.

Consumenten blijven voorzichtig

Naar verwachting daalt de consumptie van huishoudens in 2009 met 2½%. Dat ligt niet aan de ontwikkeling van het totaal reële beschikbaar loon- en uitkeringsinkomen. Het reële looninkomen neemt nog toe doordat de gemiddelde loonstijging ruim boven de inflatie uitgaat, het uitkeringsinkomen voornamelijk als gevolg van de oplopende werkloosheid. Wel zien gezinnen het uitgekeerd winstinkomen nagenoeg halveren. Daarnaast hebben ze forse vermogensverliezen geleden. Tussen mei 2008 en maart 2009 verloor de AEX-index meer dan de helft van zijn waarde, waardoor het totale aandelenvermogen flink is afgenomen. De stijging van de aandelenkoersen die sindsdien plaatshad, kan dit verlies slechts ten dele goedmaken. Door de dalende huizenprijzen is ook de waarde van het huizenbezit van gezinnen afgenomen. De vermogensverliezen, samen met gebrek aan vertrouwen in de economie en angst voor verlies van werk, leiden ertoe dat consumenten dit jaar besluiten 2½% van hun beschikbaar inkomen te sparen. In 2008 gaven huishoudens nog ½% meer uit dan ze aan beschikbaar inkomen ontvingen.

In 2010 blijft de gezinsconsumptie vrijwel stabiel (+ ¼%). De ontwikkeling van de reële inkomens en vermogens geeft aanleiding tot een beperkte stijging, maar dit wordt gecompenseerd door het nog altijd te lage consumentenvertrouwen, wat consumenten voorzichtig maakt met uitgeven. Het consumentenvertrouwen zit sinds het voorjaar van 2009 wel in de lift, waardoor gezinnen hun besparingen in 2010 niet nóg verder opvoeren.

Bedrijfsinvesteringen nemen twee jaar op rij af

De bedrijfsinvesteringen vallen in 2009 volgens de prognose met 15¾% terug. Veel bedrijven draaien vanwege de sterk afgenomen vraag niet op volle kracht en hebben weinig reden om te investeren. Bovendien kunnen en willen bedrijven personeel niet direct ontslaan wanneer de productie terugvalt. Tijdens de scherpe productiedaling eind vorig jaar en begin dit jaar liepen de loonkosten aanvankelijk dan ook gewoon door. Het resultaat is dat de winstgevendheid van het bedrijfsleven dit jaar afneemt. Hierdoor zijn, zeker in een tijd waarin banken kritischer zijn bij het verstrekken van leningen, investeringen moeilijker te financieren.

De forse daling van de productie in 2009 leidt tot overcapaciteit die in 2010 nog niet is weggewerkt, ondanks een voorziene productiegroei van 2% in 2010 in de marktsector. Bijgevolg is er voor bedrijven weinig reden om te investeren. De bedrijfsinvesteringen nemen komend jaar nog eens 7¼% verder af vanaf het toch al lage niveau in 2009.

Inflatie blijft laag

De inflatie bedraagt dit jaar volgens de raming 1¼%, beduidend lager dan de 2,5% in 2008. Deze afname kan voor het grootste deel op het conto worden geschreven van de, ten opzichte van 2008, gedaalde olie- en gasprijzen. Maar ook de huidige laagconjunctuur draagt bij. Omdat de vraag naar goederen en diensten gering is, raken bedrijven minder producten en diensten kwijt dan ze op basis van hun productiecapaciteit kunnen aanbieden. Om toch nog voldoende te verkopen, zijn ze voorzichtig met het ver-

hogen van hun prijzen. Komend jaar neemt de productie weer toe, terwijl de werkgelegenheid nog afneemt. De arbeidskosten per eenheid product dalen dan ook aanzienlijk, waardoor de stijging van het algemeen prijspeil beperkt is: 1%.

Ondanks de lage inflatie komt de gemiddelde contractloonsstijging in 2009 uit op zo'n 3%. Dat komt doordat de meeste cao's voor dit jaar al zijn afgesloten toen de economische vooruitzichten nog relatief gunstig waren en de inflatie hoog was. Komend jaar zal de gemiddelde contractloonsstijging, met naar verwachting 1¼%, meer in lijn met de inflatie zijn.

Overheid: automatische stabilisatoren aan het werk

De daling van de consumptieve bestedingen dit jaar leidt tot lagere btw-opbrengsten voor de schatkist. Evenzeer verminderen de ontvangsten uit loon- en inkomstenbelasting vanwege de afnemende werkgelegenheid. De uitgaven van de overheid nemen juist toe, vooral doordat het aantal uitkeringsgerechtigden stijgt. Het volledig laten werken van deze mechanismen, de zogeheten automatische stabilisatoren, geeft een impuls aan de economie, maar creëert ook een tekort op de begroting. Het EMU-saldo bedraagt in 2009 naar verwachting -4,6% bbp en verslechtert volgend jaar verder tot -5,8% bbp. In combinatie met de ingrepen in de financiële sector zorgen deze negatieve saldi ervoor dat de overheidsschuld oploopt van 45% bbp in 2007 tot naar verwachting 67% bbp in 2010.

De gevolgen van de kredietcrisis voor de overheidsfinanciën zullen nog lang merkbaar zijn. Huishoudens en pensioenfondsen hebben aanzienlijk kleinere vermogens dan voor de crisis, wat tot lagere belastinginkomsten leidt. De werkloosheid, met bijbehorende extra uitgaven, zal nog een aantal jaren relatief hoog blijven. Daarnaast leidt de fors oplopende overheidsschuld tot hogere rentelasten. □

Meer informatie: jasper.de.jong@cpb.nl

Kerngegevens voor Nederland, 2007-2010

	2007	2008	2009	2010
	mutaties per jaar in %			
Internationale conjunctuur				
Relevante wereldhandel	6,3	1,6	- 12 $\frac{3}{4}$	7 $\frac{1}{2}$
Prijspeil goederenimport	1,9	4,5	- 7 $\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$
Concurrentenprijs	1,8	4,1	- 4 $\frac{1}{2}$	- 2
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	72,5	96,9	62	77
Eurokoers (dollar per euro)	1,37	1,47	1,40	1,49
Lange rente (niveau in %)	4,3	4,3	3 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{3}{4}$
Volume bestedingen en buitenlandse handel				
Bruto binnenlands product (BBP)	3,6	2,0	- 4	1 $\frac{1}{2}$
Consumptie huishoudens	1,7	1,3	- 2 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
Overheidsbestedingen	3,8	2,5	2 $\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	5,3	7,0	- 15 $\frac{3}{4}$	- 7 $\frac{1}{4}$
Uitvoer van goederen (exclusief energie)	8,0	1,0	- 9 $\frac{1}{2}$	6
w.v. binnenslands geproduceerd	5,0	- 1,6	- 10 $\frac{1}{4}$	5 $\frac{1}{4}$
wederuitvoer	10,9	3,6	- 9	6 $\frac{1}{2}$
Invoer van goederen	6,4	3,7	- 10 $\frac{1}{2}$	4
Prijzen, lonen en koopkracht				
Prijspeil goederenimport (exclusief energie)	1,8	2,0	- 5	- 2
Prijsconcurrentiepositie ^{a)}	- 1,5	0,0	1 $\frac{1}{2}$	- $\frac{3}{4}$
Consumentenprijsindex (CPI)	1,6	2,5	1 $\frac{1}{4}$	1
Contractloon marktsector	1,8	3,5	3	1 $\frac{1}{4}$
Loonsom per arbeidsjaar marktsector	3,3	3,6	2 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$
Koopkracht, mediaan alle huishoudens	2,2	- 0,2	1 $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{4}$
Arbeidsmarkt				
Beroepsbevolking (personen)	1,6	1,5	$\frac{1}{2}$	0
Werkzame beroepsbevolking (personen)	2,6	2,1	- $\frac{1}{2}$	- 1 $\frac{3}{4}$
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	4,5	3,9	5	6 $\frac{1}{2}$
Werkloze beroepsbevolking (niveau in dzd personen)	344	304	380	510
Marktsector ^{b)}				
Productie	4,7	2,1	- 5 $\frac{1}{4}$	2
Arbeidsproductiviteit	1,9	0,9	- 2 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	2,7	1,2	- 2 $\frac{3}{4}$	- 3 $\frac{1}{2}$
Prijs toegevoegde waarde	0,3	1,4	3 $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{2}$
Reële arbeidskosten	2,9	2,2	- 1	2 $\frac{3}{4}$
	niveaus in %			
Arbeidsinkomensquote	78,4	79,0	80 $\frac{3}{4}$	78 $\frac{1}{2}$
Winstquote ^{c)}	14,6	13,2	8 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{1}{4}$
Collectieve financiën				
EMU-saldo (% BBP)	0,2	0,7	- 4,6	- 5,8
EMU-schuld (% BBP)	45,5	58,2	62,2	67,4
Collectieve lasten (% BBP)	38,9	39,1	38,1	38,3

^{a)} Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.

^{b)} Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerend-goedsector.

^{c)} Van productie in Nederland, marktsector exclusief banken en verzekeringen.

WAAROM DE RAMING VAN DE WERKLOOSHEID ZO FORS IS AANGEPAST

In de huidige raming loopt de werkloosheid op tot gemiddeld 5% van de beroepsbevolking in 2009 en 6½% in 2010. Dat is weliswaar ruim 2½%-punt hoger dan het niveau in 2008, maar aanzienlijk lager dan eerdere CPB-ramingen. Zo voorzag de Macro Economische Verkenning (MEV) van afgelopen september werkloosheidspercentages van respectievelijk 5¼% en 8% voor 2009 en 2010. In de juniraming was de verwachting zelfs nog dat de werkloosheid zou oplopen tot 5½% en 9½% in de twee genoemde jaren. Hoe zijn deze forse bijstellingen van de werkloosheidsramingen te verklaren?

Tabel 2 Uitsplitsing bijstelling werkloosheidsraming, in dzd personen (jaargemiddelde)

	2009	2010
Juniraming	425 (5½%)	730 (9½%)
Decemberraming	380 (5%)	510 (6½%)
Bijstelling	- 45 (- ½%)	- 220 (- 3%)
Effect arbeidsaanbod	- 10	+20
Effect arbeidsvraag	- 35	- 195
w.v. effect conjunctuur	- 10	- 170
w.v. effect deeltijdfactor	- 25	- 25
Totale mutatie per jaar	- 45	- 175

De raming voor 2009

Het CPB raamt de werkloosheid als het saldo van het beschikbare arbeidsaanbod – het aantal personen dat in Nederland kan en wil werken – en de arbeidsvraag in personen – het aantal personen dat in Nederland werkt. Op basis van recente cijfers van het CBS is de werkloosheidsraming voor 2009 met ongeveer 45 000 personen verlaagd ten opzichte van de juniraming.

De raming voor het arbeidsaanbod in 2009 is met ongeveer 10 000 personen verlaagd. Het arbeidsaanbod wordt beïnvloed door bijvoorbeeld vergrijzing, overheidsbeleid, ontmoediging van herintreders en doorstuderende jongeren. De laatste twee onderdelen hebben sterk te maken met de omvang van de crisis. Ook bij eerdere ramingen kon het aanmoedigende of ontmoedigende effect van de situatie op de arbeidsmarkt enige tienduizenden personen verschillen. In dat opzicht is een bijstelling van 10 000 personen niet uitzonderlijk.

De ramingsfout ontstaat vooral bij de raming van de arbeidsvraag in personen. De geraamde productie bepaalt in belangrijke mate, naast factoren als de loonontwikkeling en de winstgevendheid, hoe groot de vraag naar arbeid is gemeten in voltijdsbanen, de zogeheten arbeidsvraag in arbeidsjaren.

Daarna moet worden bepaald over hoeveel personen die arbeidsjaren worden verdeeld om tot een raming van de werkgelegenheid in personen te komen (de deeltijdfactor).

De bijstelling van de werkgelegenheid in personen komt grotendeels voor rekening van een andere verdeling over personen: de beschikbare hoeveelheid werk is over meer personen verdeeld dan verwacht. Dit impliceert dat hoewel bedrijven hun productie zien teruglopen, ze relatief veel mensen in dienst hebben gehouden. Waarom zou dit effect sterker zijn dan in het verleden?

Harde cijfers zijn schaars, maar er zijn wel enkele verklaringen denkbaar. Bedrijven kunnen werknemers hebben gevraagd minder uren per week (betaald) te werken. Zo kunnen ze met moeite gevonden personeel binnenboord houden, zonder dat het al te veel geld kost. Voor zzp'ers, een groep die de laatste jaren fors in omvang is toegenomen, ligt een reductie van het aantal gewerkte uren zelfs zeer voor de hand. Zij zien hun opdrachten behoorlijk teruglopen, maar waarschijnlijk blijven velen meer dan 12 uur per week werken. In dat geval zijn ze niet werkloos. Overigens speelt bijvoorbeeld de deeltijd-wv geen rol bij de aanpassing van de raming. Daar werd in eerdere ramingen ook al rekening mee gehouden.

De raming voor 2010

De neerwaartse herziening van de werkloosheidsraming voor 2010, van 9½% in de juniraming tot 8% in de MEV tot 6½% in de decemberraming, heeft twee hoofdoorzaken, die in tabel 2 beide onder de noemer 'effect conjunctuur' geschaard zijn. In de eerste plaats de gunstigere economische vooruitzichten. Tussen de juniraming en de huidige raming is de verwachting voor de ontwikkeling van de relevante wereldhandel in 2009 en 2010 cumulatief meer dan 8%-punt opwaarts bijgesteld. Bijgevolg is ook de bbp-raming voor Nederland flink verhoogd, van -4¾% in 2009 en -½% in 2010 (in de juniraming) tot -4% en 1½% (in de decemberraming). Circa de helft van het totale effect van de conjunctuur kan hieraan worden toegeschreven. Ruwweg de andere helft van het effect van de conjunctuur komt voor rekening van lagere loon- en kapitaalkosten. Door een groter dan verwachte afname van inkomsten uit overwerk en bonussen zijn bedrijven minder kwijt aan arbeidskosten dan waar in juni nog vanuit werd gegaan. Daarnaast is de rust op de financiële markten snel teruggekeerd, waardoor de risico-opslagen op leningen voor bedrijven zijn gedaald. Goedkoper lenen betekent lagere kosten. De winstgevendheid van bedrijven komt dit en komend jaar daardoor aanzienlijk beter uit dan in juni werd voorzien, waardoor de noodzaak tot vérgaande reorganisaties geringer is en bedrijven in staat zijn hun werknemers wat langer vast te houden. □